

**ANNA T. LITOVKINA, HRISZTALINA HRISZTOVA-GOTTHARDT,
PÉTER BARTA, KATALIN VARGHA, WOLFGANG MIEDER:
ANTI-PROVERBS IN FIVE LANGUAGES. STRUCTURAL FEATURES
AND VERBAL HUMOR DEVICES**

Cham: Palgrave Macmillan, 2021, 257 stran

ISBN 978-3-030-89061-2. ISBN 978-3-030-89062-9

Práce kolektivu autorů o rozsahu 240 stran představuje podrobnou charakteristiku zajímavého paremiologického a paremiografického tématu „antipřísloví“ z komparativního hlediska. Tento výraz (něm. *Antispruchwort*, *anti-proverb*) vymyslel již před více než čtyřiceti lety paremiologický koryfeje Wolfgang Mieder, který také publikoval první soubor německých antipřísloví (*Antispruchwörter*, sv. I. a II, Wiesbaden 1982 a 1985). Standardní přísloví byla v jazycích odedávna různě pozměňována a parodována ve snaze vytvářet satirické, ironické, humorné parafráze jakožto určité komentáře vtipně užívané ve vhodných situacích: právě tyto úpravy se označují jako antipřísloví. V díle pětice autorů, kteří se tématem dlouhodobě zabývají, se podrobně popisují a klasifikují nejrůznější aspekty antipřísloví, jsouce demonstrovány na mnoha příkladech v pěti typologicky odlišných jazycích (což je velmi cenné!) z různých jazykových rodin: angličtině, němčině, francouzštině, ruštině a maďarštině.

Kniha je členěna do tří částí: Úvodu, Části I a Části II. V úvodu se pojem „antipřísloví“ definuje, vymezuje se terminologie i historie výzkumu antipřísloví. Autoři upozorňují na to, že jedním ze zdrojů humorného efektu antipřísloví je protikladná povaha původních přísloví: přísloví jsou velmi obecná vyjádření lidské moudrosti dané lidskou zkušeností, náležitost jejich použití je však dána — jak autoři správně zdůrazňují — situačně, pragmaticky, tj. kontextualizací, zasazením do vhodného (mimo)jazykového kontextu, srov. dvojici anglických protikladných přísloví:

Haste makes waste. (Práce kvapná málo platná.)

Procrastination is the thief of time. (Odkládání je zloděj času.)

Vzhledem k velké obecnosti přísloví autoři zpochybňují jejich pravdivost (přísloví obecně nejsou ani pravdivá, ani nepravdivá), neboť jejich náležité užití je těsně spjata se specifickým kontextem. Autoři rovněž upozorňují na obtíže s definicí přísloví. Uvádějí také ta přísloví ve zkoumaných jazycích, která jsou nejčastěji parodována; jsou to např. německé *Lügen haben kurze Beine* (Lež má krátké nohy) či *Der Zweck heiligt Mittel* (Účel svěť prostředky). Specifikují i charakteristické vzorce přísloví, které často přebírají i antipřísloví:

Jak X, tak Y: něm. *Wie der Herr, so der Knecht.* (Jaký pán, takový kmán. — recenzentův příklad)

Není X bez Y: fr. *Il n'y a pas de fumée sans feu.* (Není kouře bez ohně.)

Ten, kdo X, Y: fr. *Qui sème le vent récolte la tempête.* (Kdo seje vítr, sklídí bouři.)

Po krátkém úvodu následuje Část I a Část II. V Části I nazvané *Typy pozměňování přísloví* se autoři zaměřují na formální aspekty antipřísloví. V Části II se antipřísloví

pojdnávají z hlediska své funkce, konkrétně druhů humoru, který vyjadřují. Jsou to hlavně slovní hříčky, ale i jiné prostředky k dosažení humorného efektu.

Obě části dokládají obrovskou akribii autorského kolektivu, která se zúročuje v tom, co je na knize snad nejcennější: v podrobné klasifikaci rozsáhlého antipříslavného materiálu, která jistě vyžadovala stovky hodin práce. Autoři — a v tom je další veliká přednost knihy — všechna obecná fakta podrobně exemplifikují.

Z formálního hlediska (Část I) antipříslavní vznikají

- i. přidáváním jazykových prvků ke standardním příslovím
- ii. vypouštěním jazykových prvků ze standardních přísloví
- iii. nahrazováním jazykových prvků ve standardních příslovích
- iv. mísením/spojováním/prolínáním (blending) přísloví

Přidávání jazykových prvků autoři podrobně klasifikují. Je možné přidat

- hlásku, např. se karikuje slavný Ježíšův (trošku pozměněný) biblický výrok: ang. *You cannot put new wine in old bottles.* (Nemůžete dávat nové víno do starých měchů.) → *You cannot put new swine in old bottles.* (dosl. Nemůžete dávat nové svině do starých měchů.)
- dvě až tři hlásky
- slova či několik slov
- jednu nebo více vět
- komentář parodující původní přísloví
- nový text před původní přísloví nebo za ně, nebo lze přísloví cirkumfixálně doplnit na začátku i na konci: např. z francouzského přísloví *L'argent n'a pas d'odeur.* (Peníze nesmrdí.) se utvoří antipříslavní: *Ce n'est pas que l'argent n'ait pas d'odeur, c'est que l'homme n'a pas d'odorat.* (Nejde o to, že peníze nesmrdí, ale že člověk nemá čich.)

Jsou zde zmíněny i tzv. *wellerismy*, tj. antipříslavní skládající se z (a) přísloví, (b) zmínky o mluvčím, (c) výroku, který umísťuje přísloví (a) do nečekané, vymyšlené situace.

Další modifikací je naopak **vypuštění** hlásky, dvou až tří hlásek, slova, koncové části přísloví, interpunkčního znaménka, nebo uvedení pouhého odkazu na původní přísloví.

Nahrazování jazykových prvků se člení na nahrazení hlásky či skupiny hlásek v původním přísloví, nahrazení slova jedním či více slovy; dále sem patří změny ve slovosledu: např. antipříslavní *Les oreilles ont des murs* vzniká z původního přísloví *Les murs ont des oreilles* (Uši mají stěny, ze standardního Stěny mají uši), nahrazení první či druhé části původního přísloví nebo jiné části přísloví.

Zvláštní kapitola v Části I je věnována mísení, spojování, prolínání či kontaminaci přísloví (*blending*), kdy se část přísloví nahradí částí jiného přísloví, nebo je jiné přísloví či víceslovná jednotka přidána k celému přísloví, takže mísení se dá definovat jako druh náhrady a/nebo přidání, případně spojené s vypuštěním. Např. z německých přísloví:

Müßiggang ist aller Laster Anfang. (Lenost je počátek všech neřestí.)
Aller Anfang ist schwer. (Každý začátek je těžký.)

vznikne humorné antipříslovní:

Aller Laster Anfang ist schwer. (Počátek všech neřestí je těžký.)

Dále je možné např. mísit dvě celá přísloví, která mají stejnou část nebo strukturu, apod.

V Části II se autoři rozepisují o funkci antipříslovní: jsou to prostředky slovního humoru. Slovní hříčky užitě v příslovích jsou založené především na čtyřech hlavních typech vztahů: paronomázii, polysémii, homonymii a homofonii (= speciální případ homonymie). Například z německého přísloví *Ende gut — alles gut* (Konec dobrý — všechno dobré) se dá vytvořit několik antipříslovní pouhým nahrazením první hlásky či změnou prvních hlásek, jinak přísloví zůstává beze změny. Názorné jsou tu německé příklady:

Rente gut — alles gut. (Důchod dobrý — všechno dobré.)

Ernte gut — alles gut. (Žeň dobrá — všechno dobré.)

Ente gut — alles gut. (Kachna dobrá — všechno dobré.)

Lende gut — alles gut. (Kyčel dobrý — všechno dobré.)

Autoři uvádějí řadu dalších případů paronymie (jak je hledali?), dále demonstrují mnoho antipříslovních hříček s homonymy a slovy polysémmími. Například anglické substantivum *will* znamená jak vůli jako chtění, tak vůli ve smyslu posledního pořizení a této homonymie se využívá v řadě hříček, např. *Where there's will, there's relatives* (Kde je vůle, tam jsou příbuzní). Oblíbená jsou i homofona: jejich výskyt je ve studovaných jazycích různě častý vzhledem k odlišným psacím soustavám (např. v češtině je poměrně hojná homofonie, výjimečná naopak homografie). Třeba známé řecké přísloví *Γνωθι σεαυτόν* (Poznej sám sebe) lze v angličtině homofonně parafrázovat takto:

The ascetic says: No thyself (Asketa říká: Ne tobě samému.)

oproti homofonní variantě:

The ascetic says: Know thyself (Asketa říká: Poznej sebe.)

Jazykových hříček je, jak konstatují autoři, nekonečné množství. Mezi další druhy hříček patří:

- (i) změna hranice mezi slovy: ang. *No body is perfect.* vs. *Nobody is perfect.* (Žádné tělo není dokonalé. vs. Nikdo není dokonalý.)
- (ii) hříčky s vlastními jmény: antipříslovní s vlastními jmény je mnohem méně než s apelativy, protože přísloví jako zdroje antipříslovní vyjadřují obecné pravdy, podobně jako apelativa mají na rozdíl od proprií obecné významy

(iii) makarónské hříčky — ty je obzvlášť obtížné najít či vytvořit. Vtipný je tento anglický příklad:

Epitaph of a man called Longbottom who died young.

Ars longa, vita brevis (ang. *Art's long, life is short.*; lat. dosl. Umění je dlouhé, život krátký.)

Zde se v latinském přísloví zjevně využilo homofonie anglického vulgarismu *arse*, anglického spojení *art's* a latinského *ars* (umění).

Autoři z nepřeberných druhů tvořivosti uvádějí ještě tzv. dvojité hříčky, kdy v téže větě jsou dvě homonymní slova, a vzniká tak více kombinací, ba dokonce hříčky trojitě a čtverné. A dále pak antipřísloví v širokém slova smyslu: např. věty, kde se opakuje totéž či podobné slovo nebo lexém, např. z něm. přísloví *Im Wein liegt die Wahrheit* (z lat. *In vino veritas*) vznikne žertovné *Im Wein liegt die Wahrheit, im Weinkeller liegen wir* (Ve víně je pravda, ve vinném sklípku ležíme my — vtip daný homonymií/polysémií slovesa *liegen* nelze do češtiny přenést).

Dalším zdrojem vtipných antipřísloví je přidávání doslovných významů metaforickým příslovím a rčením. Nechybí ani slovní hříčky využívající rýmů a další.

Závěr knihy koncizně shrnuje vše podstatné, co bylo řečeno, a obsahuje i doporučení či plán dalšího výzkumu. Při výzkumu antipřísloví autoři doporučují spolupráci lexikografů, lingvistů, sociologů, znalců folkloru, kulturních a jazykových komparatistů. Doporučují i shromažďování antipřísloví v jazycích, kde se tak dosud nedělo, kulturně-historické analýzy jednotlivých přísloví a jejich různé podoby v podobě antipřísloví. Dalším úkolem je porovnat mezi jazyky nejčastější typy modifikace přísloví nejen v těch jazycích, jimiž se zabývá recenzovaná kniha, přičemž v některých jazycích už je na co navázat (holandština, rumunština, slovinština, litevština, srbština). A rovněž je zajímavé nalézt antipřísloví, jež jsou stejná v různých jazycích, i odlišná antipřísloví v různých jazycích vycházející z významově týchž přísloví.

Prostřednictvím antipřísloví se dají zkoumat nejen rozdíly mezi jazyky, ale i rozdíly v kultuře různých národů, neboť hra s jazykem leccos vypovídá o jazyce samém a jeho možnostech.

Studium přísloví a antipřísloví je vzrušující oblast výzkumu, která ovšem vyžaduje nesmírně náročný sběr přísloví a zejména kreativně utvářených antipřísloví. Dnes tomu napomáhají velmi rozsáhlé jazykové korpusy, v nichž je zajímavé sledovat nejrůznější typy variability ustálených víceslovných jednotek včetně antipřísloví. Kniha je velkou inspirací a pobídkou zkoumat antipřísloví i v češtině, a to jak z hlediska paremiografického (sběr přísloví), tak paremiologického (výzkum přísloví). Zájemce o takový výzkum se může inspirovat i poměrně rozsáhlou bibliografií, jež je uvedena za každou podkapitolou a jež dokládá, že obor „antipřísloví“ je již alespoň pro některé jazyky velmi rozvinutý.